

**ПРЕПИСКА ИЗМЕЂУ ЦЕНТРАЛНОГ КОМИТЕТА КПЈ И
ПОКРАЈИНСКОГ КОМИТЕТА КПЈ ЗА СРБИЈУ ОД ЈУНА
ДО НОВЕМБРА 1944. ГОДИНЕ**

Средином 1944. године војно-политичка ситуација била је врло повољна за антифашистичку коалицију. Западни савезници су отворили други фронт 6. јуна 1944, искрцавши знатне снаге у Нормандији (северна Француска). Мало касније, 10. јуна, Црвена армија предузела је велику летњу офанзиву на совјетско-немачком фронту постепеним увођењем у борбу десет фронтова крупних стратегијских формација да би се ослободили преостали западни крајеви Совјетског Савеза, да би се тежиште борбених дејстава пренело на територију нацистичке Немачке и избацили из рата дотадашњи немачки савезници: Финска, Румунија и Бугарска.

На југословенском ратишту, највећем на Балкану, у то време су вођене такође врло тешке борбе. Немачка тзв. седма непријатељска офанзива, која је почела ваздушним десантом на Дрвар, претрпела је неуспех — немачки окупатор није успео да уништи главне снаге Врховног штаба НОВ и ПОЈ и да зароби Тита који је 3/4. јуна полетео совјетским авионом с Купрешког поља у Бари, а одатле се британским разарачем пребацио 6/7. јуна за Вис, који је тиме постао средиште највиших руководећих органа народноослободилачког покрета: Централног комитета КПЈ, Врховног штаба НОВ и ПОЈ, АВНОЈ-а и Националног комитета ослобођења Југославије (НКОЈ).

Средином 1944. Врховни штаб НОВ и ПОЈ донео је одлуку да се тежиште борбених дејстава његових главних снага пренесе у источне крајеве земље, пре свега у Србију, јер је Србија у то време била од посебног значаја за народноослободилачки покрет.

У Србији је крајем пролећа 1944. ситуација за народноослободилачки покрет била врло повољна. Народноослободилачка борба се поново расламсала. У мају и јуну 1944. на југу Србије формиране су прве српске ударне дивизије Народноослободилачке војске Југославије (21, 22, 23, 24. и 25. ударна дивизија НОВЈ), које су се налазиле под непосредном командом Главног штаба НОВ и ПО Србије. У њима и у постојећим НОП одредима налазило се око 15 000 бораца. Због наглог расламсавања народноослободилачке борбе на југу Србије, немачки окупатор је планирао да се изведе

једна велика операција на простору Топлице и Јабланице, како би се уништиле те крупне снаге Главног штаба НОВ и ПО Србије, које су угрожавале позиције немачког и бугарског окупатора на том простору и шире. У таквим условима долази до интензивније преписке између Централног комитета КПЈ и Покрајинског комитета КПЈ за Србију.¹

У то време везе између Покрајинског комитета КПЈ за Србију и Главног штаба НОВ и ПО Србије са ЦК КПЈ и Врховним штабом НОВ и ПОЈ биле су врло слабе, јер су радио-станице однели Благоје Нешковић, политички секретар ПК КПЈ за Србију, и Момчило Марковић Мома, политички комесар Главног штаба НОВ и ПО Србије, када су по наређењу Врховног команданта НОВ и ПОЈ Тита, од 2. новембра 1943, пошли у сусрет 2. пролетерској дивизији — Нешковић са 1. јужноморавском бригадом, а Марковић са 1. шумадијском бригадом.² Командант Главног штаба Петар Стамболић Перо налазио се у то време у илегалству у Београду. Тек када је Стамболић прешао на слободну територију у марту 1944, оспособљена је једна радио-станција, али се преко ње није могла одржавати директна радио-веза, па се веза с Врховним штабом и ЦК КПЈ одржавала у транзиту преко Радио-центра 2. ударног корпуса НОВЈ, али је и она била нередовна због чешћег квара на Стамболићевој радио-станци.

Убрзо после поласка обеју бригада у сусрет 2. пролетерској дивизији, почеле су немачке зимске операције 1943/1944. познатије икао шеста непријатељска офанзива. У насталим борбама нарочито је страдала почетком децембра 1. шумадијска бригада при нападу немачких јединица на Пријепоље, док је 1. јужноморавска бригада претрпела такође тешке губитке по прелажењу из западне Србије, преко Дрине, у источну Босну. Том приликом је погинуо и њен командант Предраг Марковић Алимпије. У фебруару 1944. ове две бригаде састале су се у Пониквама (код Чајнича), па је од њих 10. фебруара формирана 3. српска НОУ бригада, која је одмах ушла у састав 2. пролетерске дивизије НОВЈ. Том приликом су се поново састали Нешковић и Марковић, док је Љубинка Мило-сављевић, члан ПК КПЈ, отишла у Колашин, где се налазио Штаб 2. ударног корпуса НОВЈ.

Убрзо после тога Ударна група дивизија НОВЈ (2. пролетерска и 5. крајишка дивизија) поново је средином марта покушала да из Санџака изврши продор према Топлици и Јабланици. Са Штабом групе налазили су се Марковић и Нешковић. Међутим, пошто јој то у наредном периоду није пошло за руком, Група се крајем маја повукла на сектор Бродарево—Страњани—Јадовник, где ју је прихватила 3. дивизија 2. ударног корпуса НОВЈ. Крајем маја у Штаб

¹ Јосип Броз Тито, *Сабрана дјела* (у даљем тексту: Ј. Б. Тито, н. д.), том 23, нап. 250.

Аутор овог чланка је приређивач 23. и 24. тома који се у овим напоменама помињу.

² Исто, том 17, стр. 173.

2. корпуса, који се налазио у селу Буђевини код Морачког Манастира, стигли су Нешковић, Марковић и Љубинка Милосављевић. Ту су одржали заједничке разговоре са члановима Штаба корпуса у вези с преношењем тежишта операција главних снага Врховног штаба НОВ и ПОЈ у Србију, па је Врховном штабу јављено 5. јуна 1944, да је за то потребно пет дивизија. Том приликом је предложен и план операције.³ После тога Благоје Нешковић, политички секретар ПК КПЈ за Србију, упутио је из Штаба 2. корпуса, 11. јуна 1944, следећи радиограм ЦК КПЈ:

„Осећам неопходним састанак с вама у вези с мојим досадашњим и будућим радом.“⁴

Пошто је ЦК КПЈ дао сагласност на овај Нешковићев радиограм, позван је да на Вис дође и политички комесар Главног штаба НОВ и ПО Србије. Они су у седиште Врховног штаба НОВ и ПОЈ, односно ЦК КПЈ, које се налазило на Вису, стигли после 21. јуна (у Бари су стигли 21. јуна, а одатле су продужили након краћег времена за Вис). После тога Тито је око 27. јуна 1944. сазвао на Вису састанак ЦК КПЈ у присуству Нешковића и Марковића. О томе састанку у *Хронологији* Титових „Сабраних дјела“, том 20, записано је ово:

„У свом сједишту на Вису (пећини Отловици) сазвао је сједницу Централног комитета КПЈ и њом руководио. О тој сједници и одлукама донијетим на њој до сада није пронађена изворна грађа. Према подацима које је приређивач сазнао из разговора с др Благојем Нешковићем и Момчилом Марковићем, сједница је највјероватније одржана 27. јуна. Поред Тита, присуствовали су још и: Едвард Кардељ, Александар Ранковић, Милован Билас, Иван Милутиновић, Сретен Жујовић, др Владимир Бакарић, др Благоје Нешковић и Момчило (Мома) Марковић. Расправљала су се питања у вези са Србијом. Извјештај је поднио др Благоје Нешковић. Изложио је војно-политичку ситуацију у Србији, рад Покрајинског комитета и партијских организација и изнио мишљење да су сазрели услови да се приступи стварању КП Србије. Посебно је истакао као проблем недостатак кадра довољно издигнутог за руковођење вишим оперативним штабовима и Главним штабом НОВ и ПО Србије. Нагласио је и неопходност да се хитно отпочну припреме за сазивање оснивачке скупштине АВНО Србије. Након дискусије и Титовог закључка да се прихвати Нешковићев извјештај, одлучено је: да се спроведе реорганизација Главног штаба НОВ и ПО Србије и именује његов руководећи састав; да се прошири ПК КПЈ за Србију новим члановима; да се приступи припремама за сазивање АВНО Србије, при чему ће се Главни НО

³ Исто, том 19, нап. 222 и том 20, нап. 250; *Зборник докумената и података о народноослободилачком рату југословенских народа* (у даљем тексту: *Зборник НОР*), том II, књ. 13, док. бр. 120, нап. 2.

⁴ Извори за историју СКЈ, *Документи централних органа КПЈ — НОР и револуција 1941—1945* (у даљем тексту: *Документи КПЈ*), књ. 18, док. бр. 14.

Приређивач 18. и 19. тома је аутор овог чланка.

С јунског састанка 1944. на Вису (седе слева надесно): Благоје Нешковић, Тито, Момчило Мома Марковић, (стоје слева надесно): Арсо Јовановић, Милован Билас, Светислав Стефановић, Слободан Пенезић, Александар Ранковић

Србије претворити у Иницијативни одбор за сазивање оснивачке скупштине и у вези с тим полазити од довољно широке основе, настојећи да се за НОП придобију утицајне личности некомпромитоване сарадњом с непријатељем и да се извлаче на слободну територију. У погледу стварања КП Србије прихваћено је Кардељево мишљење да се још не актуелизира одлука ЦККПЈ донијета на сједници ЦККПЈ одржаној од 16. до 18. октобра 1943. у погледу стварања КП Србије, јер још нису сазрели сви услови за непосредно сазивање оснивачког конгреса. Одлучено је да се кооптирањем нових чланова прошири пленум Покрајинског комитета и да Покрајински комитет одржи своју сједницу на Вису на којој ће се критички размотрити рад уз присуство организационог секретара КПЈ Александра Ранковића и да се практичним радом на omasовљењу чланства и ширењу мреже организација КП врше припреме ка стварању услова за сазивање оснивачког конгреса."

У вези с реорганизацијом Главног штаба НОВ и ПО Србије, за команданта Главног штаба именован је генерал-лајтнант Коча Поповић дотадашњи командант I. пролетерског ударног корпуса НОВЈ, за заменика команданта постављен је пуковник Љубодраг Бүрић, а за начелника Главног штаба генерал-мајор Рудолф Приморац. Дотадашњи командант Главног штаба Петар Стамболић Пера, као искусан партијско-политички радник, члан ПК КПЈ за Србију и секретар Главног народноослободилачког одбора Србије,

добрио је потом задатак да ради на организацији народне власти и на сазивању оснивачке скупштине АСНОС-а. Њему се касније, крајем лета, прикључила и Спасенија Цана Бабовић, члан ПК КПЈ за Србију, која се до тада налазила у 2. пролетерској дивизији НОВЈ.⁵

После ове седнице одржано је још неколико састанака (са А. Ранковићем и другима) на којима су разматрана питања рада Озне, Афж-а, СКОЈ-а итд., па су Нешковић и Марковић одлетели авионом *с Виса за Бари, где су чекали авион да их пребаци у Србију. Међутим, Енглези су одговлачили с пребацивањем Коче Поповића, Нешковића, Марковића, Приморца и других руководи-лаца, правдајући то недостатком транспортних авиона и лошим метеоролошким условима, тако да је цела група пребачена на аеродром код села Косанчића (у јабланичком срезу) тек 10/11. јула 1944. По слетању војно и политичко-партијско руководство одмах се упутило, преко села Вујанова, на падине планине Радан, где се налазило седиште Главног штаба НОВ и ПО Србије.⁶

После Нешковићевог и Марковићевог одласка с Виса доћи ће до појачане преписке и радио-кореспонденције између Централног комитета КПЈ, с једне стране, и Покрајинског комитета КПЈ за Србију, с друге. Томе су допринеле и редовније авионске везе с аеродрома НОВЈ на југу Србије с Баријем, односно Висом. Поред тога ново руководство Главног штаба НОВ и ПО Србије донело је и боље и сигурније радио-станице, тако да више није било препрека у одржавању радио-веза између војно-политичког руко-водства НОП-а у Србији и Врховног штаба НОВ и ПОЈ, односно Централног комитета КПЈ. Та преписка и радио-кореспонденција одржавала се углавном између ЦК КПЈ и ПКЈ за Србију у вези са следећим основним питањима и проблемима:

- о конституисању КП Србије;
- о кадровским питањима;
- у вези с партијском проблематиком;
- о организацији народне власти и конституисања Народног фронта и Антифашистичке скупштине народног ослобођења Србије;
- о текућој проблематици.

Конституисање КП Србије

На састанку ЦК КПЈ на Вису, одржаном, како се претпоставља, око 27. јуна 1944, донесена је одлука да се не конституише КП Србије, а тиме и да се не бира њен Централни комитет. Међутим, када је Благоје Нешковић, политички секретар ПК КПЈ за Србију, дошао поново на ослобођену територију на југу Србије после више

⁵ Ј. Б. Тито, н. д., том 20, стр. 346. и 347; *Зборник НОР*, том II, књ. 13, док. бр. 165.

⁶ *Зборник НОР*, том II, књ. 13, док. бр. 152, 155 и 199.

од седам месеци његовог одсуствовања изван Србије, он је обавестио партијске раднике о одлуци ЦК КПЈ да се КП Србије не конституише. Том приликом дошли су до сазнања да би, упркос таквом ставу ЦК КПЈ, требало покушати још једанпут да се актуелизира то питање, па је ПК КПЈ за Србију упутио једно писмо 16. јула Централном комитету КПЈ, у коме је стајало у вези с тим ово:

„Било би потребно да се формира ЦК Србије, јер непријатељ и непостојање ЦК користи у пропаганди као аргуменат против Партије. Мислимо да на овој територији и околини има услова да извршимо припреме ако будете рекли да су потребне за формирање ЦК, а чим се повежемо са Шумадијом биће и тамо истих услова. Дакле, очекујемо упутства и директиве како да извршимо припреме, а мислимо да ћете ви послати другове или имена другова који треба да сачињавају ЦК.“⁷

На ово је ЦК КПЈ одговорио 22. јула својим писмом у коме је, у вези с конституисањем КП Србије, речено:

„Што се тиче стварања КП Србије, ми се у принципу слажемо са вама, но мислимо да се оснивачки конгрес не би смео одржати пре заседања оснивачке скупштине Антифашистичког савета Србије. Извршите све припреме, а сам конгрес моћи ћете одржати после заседања савета, у погодном време, када ћете моћи на конгресу већ показати значајне политичке и војне резултате. Ако бисте одржали конгрес сада, он би имао далеко мањи значај. Ми ћемо вам у том погледу дати накнадне упуте.“⁸

Писмо у коме је садржан наведени став за ЦК КПЈ лично је потписао Тито, па је с овим престала свака преписка, док на крају није одржана VI покрајинска конференција КПЈ за Србију 8. маја 1945. у Београду, на којој је једногласном одлуком ова конференција претворена у Први оснивачки конгрес КП Србије. На конгресу је 12. маја изабран ЦК КП Србије од 43 члана и 6 кандидата, као и Политбиро, на челу с др Благојем Нешковићем, као политичким секретаром и Јованом Веселиновом, као организационим секретаром.

Кадровска питања

Питање кадрова у војно-политичком руководству НОП-а у Србији било је озбиљан проблем који је разматран и на поменутом састанку ЦК КПЈ на Вису. ЦК КПЈ у свом писму од 22. јула 1944. поручио је у вези с тим следеће:

„Што се тиче кадрова које тражите, ми ћемо све учинити да вам их пошаљемо. Предузели смо већ неке мере, нарочито у погледу војних кадрова. Но, посветите и сами највећу пажњу томе питању. Морате имати пред очима да ћете главну тежину задатака ипак морати решавати са својим сопственим кадровима. Радите,

⁷ Документи КПЈ, књ. 18, док. бр. 55.

⁸ Исто, док. бр. 163.

дакле, колико је највише могуће на њиховом васпитавању кроз борбу, школу и литературу.⁹

После овог уследило је слање великог броја војних и политичких руководиоца, међу којима су били и истакнути војни и партијски руководиоци народноослободилачког покрета. Они су упућивани у Србију на одговорне дужности: команданте и политичке комесаре бригада и дивизија, као и на ниже руководеће положаје. Тако је, на пример, Комисија за кадрове ЦК КПЈ обавестила 25. августа 1944. Покрајински комитет КПЈ за Србију да им шаље податке и карактеристике за 32 руководиоца упућена на распоред у Главни штаб Србије а 22. августа за: потпуковника Томицу Поповића, команданта 19. дивизије НОВЈ, потпуковника Момчила Полексића, начелника штаба 9. дивизије НОВЈ, мајора Саву Кесара, команданта 9. далматинске бригаде, мајора Недељка Манојловића, команданта 8. далматинске бригаде, мајора Уроша Кукоља и мајора Дукљана Вукотића, команданта 4. сплитске бригаде.¹⁰ Затим су 25. августа упућена 34 друга,¹¹ 8. септембра 47 руководиоца, међу којима команданти бригада потпуковник Дако Пуач и мајор Милан Атлагић,¹² а 19. септембра Комисија за кадрове ЦК КПЈ упутила је, поред осталих, Сава Вукчевића (који је по доласку у Србију постављен за шефа Пропагандног одељења Главног штаба НОВ и ПО Србије, а када је формирана 45. ударна српска дивизија — именован је за њеног политичког комесара), Живка Живковића (који је постављен по доласку у Србију за инструктора ПК КПЈ за Србију, а почетком октобра за политичког комесара 22. ударне српске дивизије) и Војина Поповића, који је по доласку у Србију постављен за политичког комесара 23. ударне српске дивизије.¹³

Између ЦК КПЈ и ПК КПЈ за Србију размењена су и мишљења око распореда појединих партијских радника као Митре Митровић, Славке Паренте, Добривоја Видића, Добривоја Радосављевића Бобија, Милосава Милосављевића, Душана Ристића, Лепе Нешић (Пијаде), Момчила (Моме) Марковића, Драгослава Мутаповића и др.¹⁴

Нагли бројчани раст јединица под командом Главног штаба НОВ и ПО Србије и у саставу Оперативне групе дивизија НОВЈ тражио је одговарајућа кадровска решења и у политичким одељењима (политодјелима) појединих дивизија. Тако је ПК КПЈ за Србију предложио 20. августа 1944. Централном комитету КПЈ састав политодјела у 2. пролетерској, 5. крајишкој, 17. источнобосанској и 22, 23. и 25. српској дивизији, са чиме се ЦК КПЈ сложио 30. августа 1944.¹⁵ Међутим, кад је ПК КПЈ намеравао да

⁹ Исто.

¹⁰ Исто, књ. 19, док. бр. 4 и 40.

¹¹ Исто, док. бр. 45.

¹² Исто, док. бр. 101.

¹³ Исто, док. бр. 110 и 146; Архив Централног комитета СКЈ, Фонд ЦК КПЈ (у даљем тексту: А—ЦК СКЈ, Фонд ЦК КПЈ), 1944/738 и 1944/739.

¹⁴ А—ЦК СКЈ, Фонд КПЈ 1944/648, 1944/738, 1944/739 и 1944/742; Документи КПЈ, док. бр. 42, 43, 112, 120, 126, 128, 135 и 146.

¹⁵ Документи КПЈ, књ. 19, док. бр. 34, 57 и 66.

расформира неке политодјеле, ЦК КПЈ је интервенисао 10. септембра 1944. следећом депешом:

„Ниједан политодјел не можете расформирати. Чуди нас да још нисте извршили реорганизацију Пекових политодјела. Да ли сте о томе добили наше писмо.“

Покрајински комитет КПЈ за Србију је, изгледа, изгубио из вида чињеницу да су политодјели били органи ЦК КПЈ, што значи и ако је он предложио њихов састав ЦК КПЈ, по усвајању предлога од стране ЦК КПЈ отпала су аутоматски и свака даља права ПК КПЈ у раду и саставу тих политодјела. Према томе, свака промена могла се извршити само на основу новог предлога.¹⁶

Партијска проблематика

Одсуствовање једног дела руководећих партијско-политичких радника за један дужи период изван Србије (Благоје Нешковић, Момчило Марковић, Љубинка Милосављевић, Милош Милосављевић, Милентије Поповић, Спасенија Бабовић) и међусобно релативно слаба веза између преосталих руководећих кадрова, на челу с Петром Стамболићем, имали су дубљег одраза на рад појединих партијских организација и Партије у Србији као целине уопште.

Спасенија Цана Бабовић, члан ПК КПЈ за Србију, за говорницом на Конгресу АФЖ-а (28. јануар 1945)

¹⁶ Исто, док. бр. 111. Командант Оперативне групе дивизија НОВЈ био је генерал-лајтнант Пеко Дапчевић. У саставу групе биле су у то време 5, 17. и 21. дивизија, па се мисли на њихове политодјеле.

Први извештај о стању на југу Србије, а делом и у северној Србији упутио је ПК КПЈ за Србију 16. јула 1944. Централном комитету КПЈ. Тај извештај пада у време кад су немачки и бугарски окупатори уз помоћ четника, недићеваца, љотићеваца и белогардејаца (тј. Руског заштитног корпуса) предузели топличко-јабланичку операцију како би разбили главне снаге под командом Главног штаба НОВ и ПО Србије. У извештају је речено да је ПК КПЈ за Србију одржао састанке са ОК Лесковац и ОК Врање и да оба окружна комитета имају око 200 чланова партије. Поред тога речено је да се с територије поменутих ОК може мобилисати око 12 000 бораца, док на територији „Црне Траве и Лужнице (Пирот) нема мушкараца, све је попаљено, а мушкарци су у нашој војсци и интернирани“.¹⁷

Првог септембра 1944. Покрајински комитет КПЈ за Србију упутио је писмо под насловом „Свим партијским организацијама у Србији“ или, како су га називали, „Окружницу“. То је било директивно писмо ПК, које је имало пет поглавља: I. *Особитост садашњег момента*, II. *Прелом у раду партијских организација*, III. *Погрешке у раду партијских организација*, IV. *Задачи партијских организација* и V. *Даљи ток народноослободилачке борбе*.

На почетку писма истакнути су херојски напори партијске организације у Србији у току трогодишње народноослободилачке борбе да што више допринесе тој борби „што доказује да наша партијска организација наставља непоколебиве и смеле традиције које су јој одређивале часно место међу осталим партијским организацијама наше Комунистичке партије Југославије.“

У даљем тексту писма назначено је да одлуке II заседања АВНОЈ-а „означавају читаву прекретницу у току народноослободилачке борбе“, као и да ту прекретницу представља и споразум Тито—Шубашић од 16. јуна 1944. Даље је речено да је НОП до II заседања АВНОЈ-а имао претежно општеноародно и општеполитички карактер, а да после II заседања има државни карактер. Изнето је да се после II заседања АВНОЈ-а „тежиште преноси баш на народ Србије“ и да он има „огромну напредну улогу у решавању будућности осталих народа Југославије“. Затим су изнете тезе о народној власти, о прелому у раду партијских организација, о секташком раду у партијским организацијама, шаблонском раду, „унакаженом схватању руководеће улоге наше Партије у народноослободилачким организацијама“, о задацима партијских организација: на плану популарисања одлука II заседања АВНОЈ-а и улоге народа Србије на правилном организовању народноослободилачких одбора, на раду у вези с изборима партијских руководилаца и по питању прекидања са схематским и шаблонским радом у партијским организацијама. На крају писма дати су и задаци у вези с привлачењем народа Србије у народноослободилачки покрет.¹⁸

¹⁷ Исто, књ. 18, док. бр. 55.

¹⁸ Исто, књ. 19, док. бр. 133 (Прилог).

Ова окружница упућена је 6. септембра 1944. и Централном комитету КПЈ, као и генерал-лајтнанту Сретену Жујовићу Црном, члану Врховног Штаба НОВ и ПОЈ и Политбироа ЦК КПЈ, кога су Врховни штаб и ЦК КПЈ упутили 29. августа у Србију као свог делегата да би помогао ПК КПЈ за Србију у раду на сазивању АСНОС-а и расламсавању народноослободилачке борбе.¹⁹

Трећег септембра Благоје Нешковић, политички секретар ПК КПЈ за Србију, упутио је радиограм Жујовићу, у коме је речено и ово:

„Шаљемо наше писмо [мисли се на окружницу — прим. а.] за окружне комитете у западној и северној Србији, а такође за партијске организације у дивизијама Пекове [Дапчевића] групе [Оперативне НОВЈ] (адресовано на Дивизијски комитет). Мислимо да би Пекове јединице требале да прораде ово писмо, јер је и за њих исто толико актуелно колико и за остале које се налазе у Србији. Према томе, мислимо да би требало и друге дивизије које су у западној Србији да га добију.“²⁰

Генерал-лајтнант Сретен Жујовић Црни одговорио је Нешковићу 5. септембра рекавши: „Писмо (циркулар) за организације имама примедбе. Требао сам га пре штампе прочитати.“²¹

После тога 17. септембра уследио је један врло критичан одговор ЦК КПЈ на поменуто писмо (окружницу). ЦК је у свом критичком осврту почео речима:

„Добили смо вашу окружницу од 1. септембра ове године и морамо да вам кажемо да нас је прилично зачудило како сте у њој могли допустити читав низ грешака после свих разговора са нама и другова који су тамо пошли код вас.“

У даљем тексту ЦК је критиковао ставове о „особитости садашњег момента“ и да Одлуке II заседања АВНОЈ-а „означавају читаву прекретницу у току народноослободилачке борбе“. ЦК је рекао да „и једна и друга констатација су потпуно неправилне“, јер „никакве особитости у данашњем политичком моменту нема“. За одлуке је рекао да оне „несумњиво означавају етапу у развоју народноослободилачке борбе, али не значе никакав преокрет у тој самој борби“ и да су „оне само корак даље, али нису преокрет у развоју те борбе“.

Централни комитет КПЈ је указао такође да је ПК неправилно оценио „данашњу политичку ситуацију“ тиме што је преценио владу др Ивана Шубашића, председника те краљевске владе у избеглиштву, „тврдећи да је она признала законитост нашим централним установама“. ЦК КПЈ је на то рекао да смо „законитост ми стекли својом снагом и борбом, под одребеним повољним међународним условима“, а да је „Шубашићева влада само једна прелазна форма за учвршћивање наших односа с иностранством и за одузимање легитимитета издајничким групама“.

¹⁹ Исто, док. бр. 54.

²⁰ Исто, док. бр. 73.

²¹ Исто, док. бр. 88.

Централни комитет КПЈ такође је негативно оценио став о карактеру НОП-а до II заседања АВНОЈ-а и после њега, сматрајући да је „неправилно бркати АВНОЈ с народноослободилачким покретом“. Негативна је и оцена у вези са ставом ПК о улози народа Србије, па се тако у критичком осврту каже:

„У чему је значај Србије у последње време после Другог заседања АВНОЈ-а? У томе што се у Србији сакупила централна реакционарна група, повезана са свим реакционарним групама у Југославији, помагана од реакционарних кругова из Енглеске и Америке и од немачког окупатора.“²²

Овде ЦК КПЈ свакако има у виду четнике генерала Драгољуба Михаиловића Драже. Међутим, ова оцена је и прилично оштра. Тито је, на пример, у вези са Србијом, упутио једно писмо 5. јула 1944. Јосифу Висарионовичу Стаљину у коме, поред осталог, пише:

„С обзиром на политику Енглеза према Србији, где се на све могуће начине покушава појачати позиције присталица краља, односно четника, а ослабити наше позиције, ми не можемо рачунати на неку ефикасну помоћ од стране Савезника. Баш овде биће нам потребна највећа Ваша помоћ да би могли што прије решити питање Србије, које је за нас врло важно, јер од тога зависи коначан успех у стварању демократске федеративне Југославије.“²³

У писму које је Тито упутио истог дана, тј. 5. јула 1944, Вјачеславу Михаиловичу Молотову, народном комесару спољних послова Совјетског Савеза, у вези са Србијом се каже:

„У Србији је велика већина народа на страни народноослободилачког покрета и једино велики терор и донедавно наша војна слабост у тој покрајини били су узрок да се устанак није развијао као у осталим деловима Југославије. Данас је ситуација већ друкчија. Народнослободилачка војска брзо расте и ако будемо добили на време оружје, ми ћемо имати у Србији за кратко време не мање од 10 дивизија.“²⁴

У време када је ЦК КПЈ послао ово писмо у Србији је већ било формирано 6 дивизија и два корпуса: 13. и 14. ударни корпус НОВЈ; поражени су четници на Копаонику и Јеловој гори, док је дошло до распламсања народноослободилачке борбе до тог степена да је она попримила карактеристике општенародног устанка о чему је јављала Радио-станица „Слободна Југославија“. Само у септембру 1944. у Србији је формирано 19 бригада, док је под командом Главног штаба НОВ и ПО Србије било 18. новембра 1944. године 85 750 бораца и руководилаца.²⁵ У току београдске операције у 1. армијску групу НОВЈ ступило је добровољно преко 40 000 бораца, а до краја године у јединице 1. и 2. армије НОВЈ упућено је више од 100 000 бораца. И не само то, Тито је и раније истицао значај Србије, па је тако у једном писму од 6. децембра 1943.

²² Исто, док. бр. 133.

²³ Исто, књ. 18, док. бр. 40.

²⁴ Исто, док. бр. 41.

²⁵ Зборник НОР, том I, књ. 15, док. бр. 27.

упућеном Штабу 2. ударног корпуса НОВЈ у вези са Србијом рекао:

„Пошто је ситуација западно од ријеке Дрине повољна за нас, ми ћемо постепено преносити тежиште ка истоку у Србији. То је важан чвор у односу на Југославију, а у односу балканских догађаја од првенствене је важности. Она треба да нам послужи као упориште са кога ће се моћи развијати наш повољан рад и акције [...] Што се тиче самог Драже и његових четника, они су политички дотучени. Треба само у самој Србији дотући преостале банде и тако испргнути из руку последње адуте реакционарних клика из иностранства, које тврде да Дража држи ситуацију у Србији у својим рукама. Ви знате да је већина народа у Србији уз нас, а не уз Дражу.“²⁶

Централни комитет КПЈ у свом даљем излагању рекао је да је „правилно рећи да се српски народ може ослободити само у заједничкој борби с осталим народима Југославије и да у тој заједничкој борби не може доћи до властите слободе ако не уништи разне великосрпске хегемонистичке клике“.

Централни комитет КПЈ је негативно оценио и „читав низ формулација у вашој окружници“, за које је казао да су непотпуне и непрецизне, па је у вези с тим и конкретно указао на све те формулације.

Говорећи о „прелому“ у раду партијских организација, ЦК КПЈ је истакао да „ни о каквом прелому не може бити ни говора, него може само да се ради о побољшању рада партијских јединица, о исправљању грешака партијских организација, о коришћењу већ стечених искустава других наших партијских организација“.

Осврћући се и на нека друга питања из Писма, ЦК КПЈ је при крају свог критичког осврта рекао да „ваше писмо, другови, као што се види, не ваља ни у целини, ни у појединостима“, и да ПК КПЈ за Србију није успео да „јасно и недвосмислено постави ни једно једино питање“. На крају је рекао:

„Грешке ћете исправљати на тај начин што ћете, преко инструктора и вашим одласком у поједине организације — тамо где је писмо већ послато — практично, на терену поставити ствари онако како их ми постављамо у нашем писму. Ми оматрамо да не би било zgodно — пошто је ваша организација неразвијена и недовољно срећена — да сада неким новим циркуларним писмом, новом окружницом, повлачите и исправљате стару окружницу. То утолико пре што бисмо ту окружницу ми морали претходно видети, а веза између нас и вас није тако брза.“²⁷

Централни комитет је оцену о неразвијености и несрећености партијске организације у Србији, у ствари, донео на основу извештаја ПК КПЈ за Србију од 20. августа 1944. у коме је, поред осталог, стајало и ово:

²⁶ Ј. Б. Тито, н. д., том 18, стр. 24 и 25.

²⁷ *Документи КПЈ*, књ. 19, док. бр. 133.

„На овој територији је горе него што је било прошле године у ово доба, а тако и на осталима, јер су сви стари руководиоци извучени у војску, а садашња руководства су млада, неискусна и често састављена од неспособних људи. Она нису често у стању да пренесу и обичну нашу директиву, а још мање да је остваре. Ми предузимамо потребне мере. Сада већ појачавамо окружне комитете, али то још није довољно и не ослобађа нас обавезе да морамо често и непосредно да им помажемо обилазећи округе. Тако се показало да је наше покрајинско руководство бројно слабо, а поготову сада када је Милосав [Милосављевић] на дужности комесара Главног штаба.“²⁸

Рад на организацији народне власти и конституисању Народног фронта и Антифашистичке скупштине народног ослобођења Србије

Питање стварања КП Србије и избора њеног Централног комитета било је, као што је већ речено, врло брзо скинуто с дневног реда. Међутим, конституисање Народног фронта Србије, а посебно, Антифашистичке скупштине народног ослобођења Србије, од чијег је конституисања, зависило и стварање КП Србије, били су основни проблеми с којима се бавио Покрајински комитет КПЈ за Србију у другој половини 1944. У размени писама и радиограма између ПК КПЈ за Србију и ЦК КПЈ могла се осећати и извесна доза нервозе по тим питањима, јер је ПК настојао да се ова два тела конституишу што пре, а посебно у условима распламсавања народно-ослободилачке борбе у Србији. Прво писмо које је Покрајински комитет, КПЈ за Србију (по свом доласку 11. јула на планину Радан) послао Централном комитету КПЈ, упућено је 16. јула 1944. У њему је, поред осталог, речено да се приступило формирању сеоских, општинских, среских и окружних одбора Народноослободилачког фронта, а да ће се почети с формирањем „у читавој Србији не чекајући формирање Г[лавног] о[дбора] НОФ“. Истакнуто је такође да су слабе везе се Београдом и да је отежано извлачење „предвиђених и других људи за ГО и Савет“, тј. за Главни одбор НОФ-а и Антифашистичку скупштину народног ослобођења Србије, коју су често пута називали и Већем или Саветом. Затражено је такође да им се што пре пошаљу „преписи упутстава, правилника, статута и програма или што слично о одборима Осл[ободилачког] фронта што је израђено у Словенији и Хрватској“, јер је ПК КПЈ за Србију намеравао да на основу тог материјала изради нешто „саобразно приликама за нас“. Покрајински комитет КПЈ такође је известио ЦК КПЈ да су створили пропагандни одсек ГНОО (ГО НОФ) на челу с Танасијем (Тасом) Младеновићем.²⁹

Централни комитет КПЈ у вези с тим писмом одговорио је 22. јула 1944. Покрајинском комитету КПЈ за Србију једним опширним писмом које је за ЦК КПЈ потписао Тито. У вези с изградњом народне власти у том писму се каже:

²⁸ Исто, док. бр. 34.

²⁹ Исто, књ. 18, док. бр. 55.

„1. Широко политичко јединство — Народноослободилачки фронт нека буде политичка основа те власти. Настојте да привучете у органе власти припаднике разних политичких праваца, при чему остајте, разуме се, будни, да вам се у апарат не увуку непријатељи.

2. Органима народне власти дајте максимални ауторитет. Учините све да масе имају поверење у њих и да их заиста заволе као своју власт.

3. Привлачите на рад у органе народне власти што шире народне масе, и то не само у облику политичких манифестација народних маса за своју власт, него и на тај начин да масе учествују у свакодневном раду тих власти (у просвети, привреди, здравству итд.).

4. Обезбедите правилно партијско руководство у органима народне власти. Шаљите своје најбоље људе у те органе. Руководство Партије не сме се изражавати у форми командовања, него убеђивања и неуморног рада на решавању свакодневних задатака који стоје пред органима народне власти. Учините све да би српске народне масе на свом сопственом искуству увиделе разлику између истински демократских органа народноослободилачке власти и власти у старој Југославији или Михаиловићевих [тј. четничких] одбора.“

Поред тога, ЦК КПЈ је наложио да се што пре из Београда пренесе штампарија листа „Глас“ НОФ Србије.³⁰

После тога ПК КПЈ за Србију обавестио је 9. августа 1944. да је штампарија у Београду проваљена, да имају само један гештетнер који су са собом донели из Базе НОВЈ у Барију (у Италији) и моле да им База упути једну пресу. Истакнуто је да „питање стварања НО фронта и Савета јесте питање повезивања са Шумадијом и Космајем, а то можемо постићи једино ако једна наша јача јединица оде тамо.“³¹

Кад је ово писмо упутио ПК КПЈ за Србију Централном комитету КПЈ, Врховни штаб НОВ и ПОЈ је већ разрадио директиву за Главни штаб НОВ и ПО Србије, Оперативну групу дивизија НОВЈ и 1. пролетерски ударни корпус НОВЈ за дејства према Шумадији и западној Србији у време када је Оперативна група дивизија разбила почетком августа четнике на Копаонику и приступила ослобођењу Жупе и дела Топлице.

Неколико дана касније — 15. августа 1944. — ПК КПЈ за Србију упутио је Централном комитету КПЈ један опширнији извештај с нацртом програма и статута Народноослободилачког фронта Србије. У ствари, програм су назвали „основама“, а статут „правилником“ због тога што су очекивали одговор ЦК КПЈ на приложене нацрте. Међутим, ЦК КПЈ на ово писмено није одговорио, јер је дошло до размене радиограма у вези с термином за одржавање АСНОС-а и доласка Жујовића с директивама за Србију. Поред тога, ПК је у поменутом писму опширно изложио ситуацију у Србији

³⁰ Исто, док. бр. 63 и 80.

³¹ Исто, књ. 19, док. бр. 17.

и још једном је истакао значај упућивања потребних снага према Шумадији и Космају.³²

У свом четвртном извештају (други није пронађен) за ово кратко време ПК КПЈ за Србију обавестио је 20. августа 1944. Централни комитет КПЈ у вези с тешкоћама у раду ПК због малог броја чланова тог руководства, износећи да ће целокупан партијски рад пасти на Петра Стамболића и Благоја Нешковића, пошто су други заузети пословима у Главном штабу НОВ и ПО Србије (Слободан Пенезић Крцун и Момчило Мома Марковић), или су у јединицама. Такође је речено да пуковник Љубодраг Бурић, заменик команданта Главног штаба НОВ и ПО Србије, по повратку с Виса није донео одговор на њихово писмо од 15. августа 1944.³³

У вези с тим Александар Ранковић, организациони секретар ЦК КПЈ, одговорио је 29. августа 1944. Покрајинском комитету КПЈ за Србију:

„Код вас долази Црни [Сретен Жујовић] и Милентије [Поповић], па ће уредити све у вези писма.“³⁴

Тито је, пак, 1. септембра 1944, независно од ма чије интервенције, а у вези с ранијим захтевима ПК КПЈ за Србију из друге половине 1944, проценио да је с развојем ситуације у Румунији, где су трупе 2. и 3. украјинског фронта поразиле немачку Групу армија „Јужна Украјина“, дошло време за сазивање АСНОС-а, па је упутио депешу Сретену Жујовићу:

„У вези с насталом ситуацијом на румунском фронту и код Вас у Србији потребно је хитно организовати и одржати Антифашистички савјет за Србију.“³⁵

Ову депешу преузео је Радио-центар Главног штаба НОВ и ПО Србије, па је о томе Нешковић писао Жујовићу, који се тада налазио са Штабом Оперативне групе дивизија НОВЈ. Нешковић је ипак још једном о томе обавестио Жујовића једним радиogramом упућеним око 3. септембра, у коме је, поред осталог, стајало:

„Писао сам ти да је Тито послао теби депешу за хитно стварање нашег Већа. Ми смо предузели све да се Веће одржи око 10. ов. мес. и обавестили о томе друга Тита и тражили да још неко од њих дође да нам помогне и присуствује избору Већа, јер не знамо да ли ћеш се и ти вратити доле. Мислимо да би ипак требало да се вратиш, јер оцењујемо да је стварање Већа од опромног значаја у садашњем моменту, те да нам је твоја помоћ неопходна. Уколико одлучиш супротно, шаљи нам све што успут пронађеш да може да присуствује избору Већа, кога мислимо да бирамо на овој територији око 10. септембра.“³⁶

³² Исто, док. бр. 28 и 34.

³³ Исто, док. бр. 34.

³⁴ Исто, док. бр. 54.

³⁵ Ј. Б. Тито, н. д., том 23, стр. 11.

³⁶ Документи КПЈ, књ. 19, док. бр. 73.

Благоје Нешковић, политички секретар ПК КПЈ за Србију

Затим је Нешковић преко Радио-центра Главног штаба НОВ и ПО Србије упутио Централном комитету КПЈ две депеше у вези с одржавањем оснивачке скупштине за Веће, или Савет како су називали Антифашистичку скупштину народног ослобођења Србије (АСНОС).³⁷ Међутим, Сретен Жујовић, који је у међувремену примио Нешковићев радиограм од 3. септембра 1944, упутио је 5. септембра једну депешу Централном комитету ЦК КПЈ у којој је стајало:

„Одржавање већа што пре, Михаило (псеудоним Благоја Нешковића — прим. а.) схватио и мисли да га закаже за 10. септембар. Уколико не постоје временски нарочито хитни разлози, мишљења сам да се одржи крајем овог месеца због следећег: предвиђени људи су случајни, узети из нужде, већином непроверени и из уског дела Србије који није политички најизразитији. А обзиром на нашу предвиђену савезничку активност, постоји могућност да га пре краја месеца одржимо са делегатима готово из целе Србије, а обавезно из источне и западне.

Постоји могућност да нас извесни овако скупљени људи који нити су из објективних разлога редовно изабрани, нити представљају цео српски народ, а нису нарочито везани за борбу и покрет, дезавуишу брзо у најважнијим питањима. Боље је можда популарисати Г[лавни] о[дбор] Србије као привремено представништво него оформити веће од оваквих људи. Молимо вас одговорите мени преко Пека [Дапчевића, команданта Оперативне групе дивизија НОВЈ], а Михаилу директно.“³⁸

Затим је Жујовић истог дана, 5. септембра, послао Нешковићу следећи радиограм:

„Мислим да си Титову депешу схватио доста буквално. И поред хитности саме ствари, не треба се пренаглити и довести се у положај у којем би нам се још више ствари компликовале.

Апсолутно се слажем да је одржавање Већа хитна ствар. Исто тако важност Већа треба одвојити од свих аргумената који говоре о моменталној потреби вођења рачуна о људима са терена који ће ући у Веће. Али треба проценити да ли се и временска хитност састоји у пет или двадесет дана, те према томе комбиновати могућности наше војничке акције и одржавања Већа. Видећемо шта ће Стари [Тито] одговорити, он то боље зна, па ћемо тако поступати.“³⁹

Тито, чим је примио Жујовићеву и Нешковићеву депеше, одговорио је истог дана, 5. септембра, Покрајинском комитету КПЈ за Србију следећим радиограмом:

³⁷ Обе депеше су од 5. септембра. У једној се јавља да је скупштина заказана за 12. септембар на територији Топлице, а другој да се делегати из Срема и источне Босне могу пребацили авионима на аеродром код Бојника, односно директном линијом Срем—Бојник (*Документи КПЈ*, док. бр. 90 и 91).

³⁸ *Документи КПЈ*, док. бр. 87.

³⁹ Исто, док. бр. 88.

„Припремите скупштину, али немојте одређивати још датум. Треба да стигне Симић [Станоје]. Учинићемо потребно да се пребаце тражени делегати. За помоћ и припрему скупштине код вас је дошао Црни [Сретен Жујовић].“⁴⁰

Покрајински комитет КПЈ, не чекајући Титов одговор на послате депеше од 5. септембра, упутио је сутрадан једно опширно писмо Централном комитету, у коме је изнео да Жујовић није био у ПК, када је Тито јавио да се што пре формира Савет. Због тога је ПК предузео мере и заказао долазак делегата из зајечарског, нишког, пиротског, врањског, лесковачког, топличког и расинског округа за 12. септембар. ПК је такође писао да сам дан избора Савета нису заказали, „али смо мислили одмах неколико дана после тога“. Речено је да су мишљења да се што пре створи Савет, „а да касније ми можемо одржати ново заседање и попуњити га новим људима“, и да би „свако одлагање или премештање са ове на другу територију продужило избор Савета најмање за десет дана“. Поред тога, ПК КПЈ за Србију истакао је да, док су његови представници били на Вису, договорили су се са ЦК КПЈ „да Главни народноослободилачки одбор претворимо у Главни одбор Народноослободилачког фронта, а тек затим да формирамо Савет“. Међутим, ПК КПЈ за Србију у овом писму је нагласио да је мишљење да се сазове ГНОУ Србије и да се на том заседању претвори у Савет избором Председништва и чланова Савета, рекавши при томе:

„На тај начин бисмо Главни одбор Народноослободилачког фронта формирали после Савета, а на иницијативу Председништва Савета. Према томе, Савет би био наставак Главног народноослободилачког одбора Србије, а не Главни одбор Народноослободилачког фронта.

Сада се питамо само да ли да се наш врховни орган власти назове Савет као што смо мислили, или Скупштина као што нам предлажу друг Моша Пијаде и друг Црни [Сретен Жујовић]. Или можда да га назовемо Скупштина на чијем челу стоји Савет (Президијум). Молимо вас одговорите нам и на ово што хитније.“⁴¹

Чим је ово писмо стигло авионом на Вис, Тито је одговорио 7. септембра 1944. вероватно имајући у виду поново Нешковићеве депеше од 5. септембра. У одговору је казао:

„Вама смо већ прије пар дана саопштили да се скупштина за Србију одгађа из више разлога. Први разлог јесте да на брзу руку сазивање скупштине од посве непознатих или мало познатих људи може политички више штетити него користити. Друго, због тога што треба да стигну код вас и да учествују на скупштини неки одговорни другови и родољуби. Према томе хитно јавите да ли сте разумјели и примили ово наше гледиште. С тиме се слажу и Коча [Поповић] и остали другови. Према томе немојте више форсирати

⁴⁰ Ј. Б. Тито, н. д., том 23, стр. 52.

⁴¹ Документи КПЈ, књ. 19, док. бр. 95.

и вршите даље припреме да скупштина испадне чим репрезентативнија, а дан одржавања ћемо ми јавити.“⁴²

Одговор на овај Титов радиограм није пронађен, али је Благоје Нешковић упутио 8. септембра 1944. писмо ЦК КПЈ са списком делегата изабраних за Скупштину Антифашистичког савета Србије. У пропратном писму је стајало:

„Да бисмо још вечерас предали списак људи за Савет, морали смо да вам дамо овако несређено, а за нека нисмо имали при руци спискове, те не дајемо сада пуна имена. Ипак, овај списак је слика лица којима сада располажемо (сем Симића [Станоја], Рибникара [Владислава] и свештеника Милана Смиљанића). Све су ово људи проверени бар тиме што су дошли к нама пре него што су Руси избили на нашу границу, а већина су проверена кроз нашу борбу пуне три године и нема достојнијих људи од њих да буду у Савету [...]

Ми много трпимо што немамо Веће или бар добар ГНООС. Сутра ће Црвена армија бити пред Београдом, а ми ни Већа немамо.“

Затим у списку следе имена 132 делегата, међу којима су Радош Јовановић Сеља, Ратко Крстић Баја, Животије Савић Срба, Трајко Јовановић Јосиф, Јован Крстић Мргуд, Светислав Савковић Јоца, Ратомир Андрић Кмет, Живан Васиљевић, Костић Живорад, Бошко Алексић и други угледни припадници НОП-а, чланови среских и окружних НО одбора, политички комесари и команданти и др. На крају је примедба да ће се списак допунити са 50—60 делегата, „а можда ће неко од ових испасти и ући други“. У ствари, ово је могуће и одговор на Титов радиограм од 7. септембра.⁴³

После овога писма Покрајински комитет КПЈ за Србију упутио је једно опширније писмо 19. септембра 1944. Централном комитету КПЈ у коме је још једном говорено о Народноослободилачком фронту и стварању сеоских одбора, као и да те одборе „народ прихвата са одушевљењем“. Изнето је такође мишљења да ако Драгољуб Јовановић, професор универзитета, политичар и председник Народне сељачке странке, дође на ослобођену територију, да може поставити питање да у Народноослободилачки фронт „они уђу као самостална партија“, а да остали који прилазе су посланици Радикалне, Демократске и Земљорадничке странке.

Покрајински комитет КПЈ за Србију је, такође, тим писмом обавестио Централни комитет КПЈ да је 12. септембра 1944. у Прокупљу одржана у присуству 516 делегата конференција народноослободилачких одбора зајечарског, нишког, крушевачког и прокупачког округа. Они су били позвани да присуствују избору Антифашистичке скупштине (већа), „али како је нисмо могли одржати, то смо решили, пошто су већ дошли, да одржимо конференцију и одржали смо је“, речено је на једном месту у писму.

⁴² Ј. Б. Тито, н. д., том 23, стр. 74.

⁴³ *Документи КПЈ*, књ. 19, док. бр. 103.

На овој конференцији присуствовали су, поред делегата, Спасенија Цана Бабовић, Петар Стамболић (поднео је реферат), Миленције Поповић, Милан Белавуковић (џика Дева) и Благоје Нешковић Михаило као чланови Главног народноослободилачког одбора Србије, који је до тада, после тешких губитака за време прве велике непријатељске офанзиве у Србији у јесен 1941, у ствари, само формално постојао. На конференцији су изабрана 104 делегата за Скупштину Главног народноослободилачког одбора Србије, с председником Станојем Симићем на челу, са 3 потпредседника и 2 секретара од којих је један Петар Стамболић. У вези с овом конференцијом упућен је сутрадан и радиограм Централном комитету КПЈ.⁴⁴

После тога, Покрајински комитет КПЈ за Србију, једним радиограмом упућеним 24. септембра 1944. Централном комитету КПЈ, поново је иницирао питање сазивања АСНОС-а, односно Скупштине (Већа, Савета), обавештавајући ЦК да ће Шумадија моћи да за 10 дана упути делегате за Скупштину, и том приликом је запитано:

„Можемо ли бар приближно знати када ће и где бити скупштина? Неко би требало да води рачуна о томе. То нисмо ми. Да ли друг Црни [Сретен Жујовић] води о томе рачуна?“⁴⁵

Кад је овај радиограм упућен Централном комитету КПЈ, Тито се налазио у Москви од 21. септембра, где је до 28. септембра разговарао с највишим државним, партијским и војним руководиоцима Совјетског Савеза,⁴⁶ па је Александар Ранковић, који је у то време замењивао Тита, о томе послао један радиограм у Крајову, где је Тито требало да дође из Москве. Када се вратио из Москве у Крајову, Тито је 30. септембра 1944. одговорио Александру Ранковићу (тада још није постојала директна веза између Тита у Крајови и Главног штаба НОВ и ПО Србије с којим се налазио и ПК КПЈ за Србију) следећим радиограмом:

„Скупштина треба да се одржи у источној Србији. Делегате упућивати код Коче [Поповића]. Чланове АВНОЈ-а — Србијанце, Рибара [др Ивана], Рибникара [Владислава], попа Зечевића [Владимира Владу] и друге отпрати такође у ист[очну] Србију да би узели учешћа на скупштини. Ти и Црни [Сретен Жујовић] би исто требали бити тамо. Ти би могао доћи директно код мене, а одавде тамо.“⁴⁷

Ранковић је овај Титов радиограм пренео Покрајинском комитету КПЈ за Србију, а овај је о томе обавестио Жујовића, који се налазио у Штабу 1. пролетерског ударног корпуса. Сада је већ настала једна краћа учестала фреквенција у слању радиограма. Тако, је Жујовић одмах обавестио ЦК КПЈ да ће се Скупштина одржати не у источној већ у западној Србији и да је заказана за 10. октобар.

⁴⁴ Исто, док. бр. 140 и 142.

⁴⁵ Исто, док. бр. 151.

⁴⁶ Ј. Б. Тито, н. д., том 23, стр. 204.

⁴⁷ Исто, стр. 214.

О томе је Ранковић одмах обавестио и Тита, који је одговорио Ранковићу истог дана, 2. октобра, следећим радиограмом:

„Српска скупштина треба да се одржи десетог октобра. Мјесто одржавања скупштине одредићемо кроз неколико дана. Јавите Михаилу [Благоју Нешковићу] да они изврше све припреме.“⁴⁸

Ову Титову депешу, односно сагласност, пренео је Ранковић Покрајинском комитету КПЈ за Србију, који је на њу одговорио 4. октобра 1944. године:

„Врвимо припреме за скупштину. Јавите нам место да би могли вршити груписање делегата. Михаило [Благоје Нешковић] у Врању. Јављено да хитно дође. Цана [Спасенија Бабовић].“⁴⁹

Поново је ову депешу Покрајинског комитета КПЈ за Србију, као и ону од 2. октобра, Ранковић пренео Титу, који је на све то одговорио 6. октобра 1944. године:

„Скупштина се неће моћи одржати 10. октобра. Ја ћу накнадно јавити када и гдје ће се одржати. Вршите и даље припреме без обзира на одлагање.“⁵⁰

Било је јасно да ће се одржавање скупштине одложити све до ослобођења Београда, јер је и највише војно-политичко руководство народноослободилачког покрета с острва Виса прешло средином октобра у Ваљево, односно у Аранђеловац. Најзад скупштина је одржана у ослобођеном Београду од 9. до 12. новембра 1944. Тада је сазвана Велика антифашистичка народноослободилачка скупштина Србије у присуству 885 делегата. На Скупштини је доносен низ значајних одлука: 1. Одлука о одобрењу рада Главног НО одбора Србије; 2. Одлука о конституисању АСНОС-а; 3. Декларација о одобрењу рада народних представника Србије на Другом заседању АВНОЈ-а; 4. Одлука о успостављању земаљске комисије за испитивање злочина окупатора и његових помагача; 5. Одлука о оснивању Привредне банке Србије. На Великој антифашистичкој скупштини народног ослобођења Србије конституисани су АСНОС са 277 посланика и Председништво, као извршни орган АСНОС-а, од 40 чланова, а изабрана су и 82 посланика у АВНОЈ. За председника је изабран др Симиша Станковић, а за секретара Петар Стамболић. На Скупштини је усвојен и предлог да се маршалу Титу додели Орден народног хероја Југославије.⁵¹

Исти делегати који су учествовали у раду Велике антифашистичке скупштине наставили су с радом 13. новембра 1944, када је одржана Оснивачка скупштина Јединственог народноослободилачког фронта Србије (ЈНОФ). Конституисање ЈНОФ-а Србије завршено је избором Пленума од 81 члана и Извршног одбора од 33 чла-

⁴⁸ Тито у Вршцу, док. бр. 26 и 52; Ј. Б. Тито, н. д., том 24, стр. 14. Књигу Тито у Вршцу приредио је аутор овог чланка.

⁴⁹ А — ЦК СКЈ, Фонд ЦК КПЈ 1944/738.

⁵⁰ Ј. Б. Тито, н. д., том 24, стр. 14.

⁵¹ Тито у Вршцу, док. бр. 46.

на, на челу с председником Станојем Симићем, а секретаром Благојем Нешковићем. Тако су ова два тела била репрезентативно конституисана у ослобођеном Београду, што је имало већи политички значај у земљи и ван граница Југославије него да је то одржано на ослобођеној територији.⁵²

Петар Стамболић, члан ПК КПЈ за Србију и секретар ГНОО Србије, за говорницом на заседању АСНОС-а (9. новембар 1944)

Текућа проблематика

Све што је до сада изложено, били су основни проблеми који су решавани у директном сусрету или у преписци између Покрајинског комитета КПЈ за Србију, с једне стране, и Централног комитета КПЈ, с друге. Међутим, решавани су и неки други проблеми који су се појављивали у том периоду, тј. од јуна до средине но-

⁵² Ј. Б. Тито, том 24, нап. 331.

вембра 1944. Најважнија су била питања: провала у организацијама КПЈ у Србији, питања разграничења, стварања српско-бугарског комитета, као и организације Црвеног крста.

У време кад се Благоје Нешковић налазио у Барију чекајући авион за Србију, Александар Ранковић је 10. јула 1944. послао радиограм Милентију Поповићу, заступнику НКОЈ-а и команданту Базе НОВЈ у Барију, у коме је тражио од њега да саопшти Нешковићу да достави „најдетаљније податке и карактеристике за Светислава Каначког, кога су звали, Мали Шпанац. Централни комитет је имао намеру да га пошаље на рад у ПК КПЈ за Војводину. Међутим, 29. јула извршена је провала у два стана у Београду: у стан Стевана Стевановића у Гарибалдијевој улици бр. 4, којом приликом су ухапшени Стевановић и његова супруга Анђа (обоје су затим стрељани на Бањици), и у стан у Крајинској улици бр. 36, у коме се налазила и Централна штампарија ПК КПЈ за Србију. У овој штампарији су радили Бранко Боновић и Слободан Јовић који су, када су откривени, извршили самоубиство. За судбину Каначког није се дуго знало. У ствари, он је био ухапшен у Стевановићевом стану, на полицији се, после великих мучења слабо држао, али је ипак био стрељан крајем септембра у Маринковој бари или на Бањници. Власници стана у Крајинској улици, Милутин и Ратка Благојевић, такође су стрељани крајем лета на Бањници. И поред интервенције ЦК КПЈ од 14. августа 1944. да се Каначки замени за заробљене окупаторске војнике, ипак није размењен, јер на то, највероватније, није пристала Недићева Специјална полиција. Каначки је иначе био шпански борац и у КПЈ је примљен 1937. у Шпанији. За време рата, до пада полицији у руке, био је руководиолац Технике ПК КПЈ за Србију. Важио је за врло храброг и пожртвованог борца за радничка права. У свом извештају од 15. августа ПК КПЈ за Србију известио је Централни комитет КПЈ, поред осталог, и то да, ако је Каначки „лао, не мора да значи да се он слабо држи и да је провалио та два стана, већ би могле да постоје и друге могућности“. Тако је, на пример, и Покрајински комитет КПЈ за Војводину писао 24. августа 1944. Централном комитету КПЈ у вези с провалом следеће:

„Јавили смо вам да је у Београду дошло до велике провале. Другарица Јелена Поповић која је била у Београду за време провале (сада се налази у Космајском одреду) јавила нам је да су пали штампарија и слагалиште с материјалом. Када је полиција упала у кућу у којој се налазила штампарија друг Мали убио је двојицу другова који су били у згради да не би пали живи у руке непријатељу. Убио је и два полицијска агента, а затим извршио самоубиство.“

У даљем тексту писма износи се податак да је, по причању Ананија Лековића, новинара, ту провалу извршио др Јован Борђевић, професор универзитета, кога је полиција ухапсила због наводног дељења летака. Лековић је то изнео по доласку у Срем, а по причању Бране Борђевића, па је ПК КПЈ у писму даље наставио:

„Све што Лековић прича неозбиљно је и нерeално. Према ономе што смо могли од њега да дознамо, група око Бране није имала везе с партијском организацијом у Београду и врло је могуће да се ту ради о неким људима који су се можда и борили против партијског руководства.“

Међутим, сигурно је само једно, а то је да су илегалне станове (у којима су се налазили штампарија и слагалиште Технике ПК КПЈ за Србију) неко провалио и да су том приликом изгубили животе 5 другова и 2 другарице.⁵³

Питање Прешева покренуо је Централни комитет КП Македоније у свом радиограму упућеном 26. августа 1944. Централном комитету КПЈ, у коме стоји:

„Покрајински комитет [КПЈ] Србије тражи Прешево под своје руководство. Сматрамо да треба да буде под нашим с обзиром да је до сада стално био и што економски гравитира југу. Одговорите хитно.“⁵⁴

Тито је у вези с тим 27. августа 1944. упутио Благоју Нешковићу радиограм следеће садржине:

„Сада је важније истерати Бугаре и Немце и уништити домаће издајнике него покретати питање Прешева. Комунисти би морали разбијати овакве тенденције, а не подгрејавати разне групе на постављању оваквих и сличних питања.“⁵⁵

Нешковић је на овај Титов радиограм одговорио 30. августа 1944. године:

„Пошто Космет формира Оперативни штаб у саставу Г[лавног] ш[таба] Србије, то мислим да ће се пресећи незгодно стање око Прешева одређивањем Прешева у саставу Об [Обласног] Кома [комитета] Космета, а војних јединица под Оперативни штаб Космета.“⁵⁶

Тито је истог дана, 30. августа, одговорио Нешковићу радиограмом у коме је стајало:

„У чему се испољава нездрaво стање око Прешева? Да ли сте разумели наш одговор поводом Прешева, јер је твоја данашња депеша нејасна?“⁵⁷

Одговор ПК КПЈ на ово није пронађен, али је познато да је Прешево после рата остало у границама СР Србије без аутономних покрајина.

⁵³ А—ЦК СКЈ, Фонд ЦК КПЈ 1944/742; Документи КПЈ, књ. 19, док. бр. 17, 26, 28, 44, 63, 70 и 95 и нап. 112, 113, 114, 159, 276, 365 и 366.

⁵⁴ Документи КПЈ, књ. 19, док. бр. 49.

⁵⁵ Исто, док. бр. 52.

⁵⁶ А—ЦК СКЈ, Фонд ЦК КПЈ 1944/738.

⁵⁷ Документи КПЈ, књ. 19, док. бр. 56.

Стварање српско-бугарског комитета за утврђивање ратних злочинаца у редовима бугарске окупационе војске покренули се заједнички ПК КПЈ за Србију и делегат ЦК Бугарске радничке партије (комуниста), о чему је постигнут споразум почетком августа 1944, па је о томе ПК КПЈ за Србију известио 6. августа 1944. Централни комитет КПЈ. Међутим, ЦК КПЈ у свом радиограму упућеном 9. августа Покрајинском комитету КПЈ за Србију није дао сагласност за формирање поменутог комитета, јер је сматрао да ће „сви кривци одговарати пред нашим, а такође и бугарским војним судовима.“⁵⁸

После тога ПК КПЈ за Србију поново је 25. августа 1944. обавестио ЦК КПЈ да Штерју Атанасов Виктор, члан ЦК Бугарске радничке партије (комуниста), предлаже да се формира српско-бугарски или југословенско-бугарски антифашистички комитет „за заједничку борбу против фашизма или нешто слично“. Централни комитет КПЈ у свом одговору од 26. августа 1944, није се сложио ни с овим предлогом, сматрајући да се „заједничка борба против фашизма и узајамна помоћ могу остварити на много других начина“, као што се остварује „нарочито између нашег покрета у Македонији и бугарских другова.“⁵⁹

После споразума Тито—Шубашић од 16. јуна 1944. (Вишки споразум) пришло се уклањању људи који су били непријатељски настројени према НОП-у, а били су се на разним функцијама у организацијама и установама краљевске југословенске владе. Тако се, на пример, приступило и организовању хуманитарне организације Црвеног крста у оквиру НОП-а, па је ПК КПЈ за Србију 5. августа 1944. обавестио Централни комитет КПЈ да је формиран Иницијативни одбор Црвеног крста Србије, под председништвом Кристе Борђевић, да је за секретара именован др Војислав Дулић, а за чланове Спасенија Бабовић, пуковник Миодраг Лозић и Стаменко Стошић.⁶⁰

На крају напоменимо и интервенције ЦК КПЈ упућиване Покрајинском комитету КПЈ за Србију у вези с разменом ухапшених припадника НОП-а: др Синише Станковића и др Јована Борђевића, професора Београдског универзитета, Милоша Јанковића, учитеља и члана Социјалдемократске странке од 1906. и члана КПЈ од 1920, као и Душана Богдановића, припадника левог крила Земљорадничке странке.⁶¹

Тако је вођена и завршена преписка између Централног комитета КПЈ и Покрајинског комитета КПЈ за Србију у периоду који је био један од најзначајних у народноослободилачкој борби народа Србије. То је било време кад се снажно разбуктала народноослободилачка борба, тако да је у септембру 1944. године примила карактер општенародног устанка. У томе месецу у Србији је фор-

⁵⁸ Исто, док. бр. 9, 14 и 17.

⁵⁹ Исто, док. бр. 50; А—ЦК СКЈ, Фонд ЦК КПЈ 1944/738.

⁶⁰ Документи КПЈ, књ. 19, док. бр. 5.

⁶¹ Исто, док. бр. 12, 28 и 97.

мирано 19 нових бригада, једна дивизија, и два ударна корпуса: 13. и 14. ударни корпус НОВЈ. Поред тога, знатно су попуњене младим борцима јединице 1. армијске групе НОВЈ, чије се бројно стање до ослобођења Београда практично утростручило.

Народноослободилачка борба народа Србије показала је на чијој је страни народ Србије. Снажним размахом народноослободилачке борбе у другој половини 1944. у Србији срушен је мит о четничком покрету Драже Михаиловића, који је за један дужи период у очима западних савезника представљао једину легитимну снагу српског народа. Та илузија о подршци српског народа четничком покрету и овом приликом је демантована на најбољи начин — огромним приливом младих бораца у редове НОВЈ, изгоном четника из Србије у западни Санџак и југоисточну Босну и разбијањем њихових главних снага на Копаонику, Јеловој гори и Медведнику и, на крају — ослобођењем Србије.

Конституисањем Антифашистичког већа народног ослобођења Србије од 9. до 12. новембра 1944. у Београду заокружен је процес политичког конституисања Србије и тиме је потврђена приврженост народа Србије народноослободилачком покрету и његовој борби.

**CORRESPONDENCE BETWEEN THE CENTRAL COMMITTEE OF THE
CPY AND THE PROVINCIAL COMMITTEE OF THE CPY FOR SERBIA,
FROM JUNE TO NOVEMBER 1944**

S u m m a r y

In the second half of the year 1944 there occurred the most intensive exchange of letters and wireless messages, from the beginning of the war for national liberation, between the Central Committee of the CPY and the Provincial Committee of the CPY for Serbia. The fundamental questions and problems on which the correspondence and wireless messages were exchanged referred to the questions of the constitution of the CP of Serbia, to the personnel question, to the questions in connection with the party problems, to the question concerning the organization of the people's authority and the constitution of the People's Front of Serbia and of the Antifascist Assembly of the people's Liberation of Serbia (ASNOS). There were considered also on both sides the current questions and problems, such as the forming of the Serb-Bulgarian, resp. Yugoslav—Bulgarian anti-Fascist Committee, irruptions into the organizations of the CPY in Serbia, the question of delimitation and competence concerning Preševo, exchange of arrested members of the Movement of National Liberation as well as the forming of Red Cross organizations in Serbia. All these questions were solved in an adequate manner and the constitution of ASNOS and of the CP of Serbia had a representative character.